

УДК 343.85:343.352(477)

Зубкова Л. А. – кандидат юридичних наук,
науковий співробітник секретаріату вченої
ради Національної академії внутрішніх справ,
м. Київ

Сучасний стан і проблеми запобігання корупції в Україні

Здійснено комплексний аналіз корупційної злочинності як об'єкта кримінологічної характеристики. Розкрито особливості діяльності правоохоронних органів щодо запобігання цьому явищу. Обґрунтовано науково-теоретичні засади та практичні пропозиції, спрямовані на вдосконалення нормативно-правового регулювання у сфері запобігання корупційній злочинності.

Ключові слова: корупція, корупційна злочинність, кримінологічна характеристика, запобігання корупційній злочинності, антикорупційна стратегія.

Запорукою ефективності протидії корупції є розроблення наукової концепції запобігання цьому явищу. Однією з основних засад такої концепції має бути сприйняття корупції як соціально зумовленого явища. Це дасть змогу розробити адекватні стратегію й тактику, визначити відповідні цілі, засоби їх досягнення, рівень матеріального, фінансового, організаційного та правового забезпечення.

Запобігання корупційній злочинності є комплексним організованим і науково обґрунтованим процесом впливу держави та інших спеціально уповноважених суб'єктів на негативні фактори цього протиправного явища. Попереджувальний зміст такого запобігання зосереджено на нейтралізації причин та умов корупційної злочинності, а також інших криміногенних чинників, що впливають на формування особистості [1, с. 129].

Висвітленню різних аспектів проблем корупційної злочинності та вдосконаленню вітчизняного антикорупційного законодавства, зокрема кримінального, присвячено праці науковців у галузі кримінології та кримінального права,

серед яких: Ю. В. Баулін, О. Ю. Бусол, В. В. Василевич, В. О. Глушков, В. В. Голіна, О. М. Джужа, А. П. Закалюк, О. Г. Кальман, О. М. Костенко, О. Г. Кулик, О. М. Литвинов, А. В. Савченко, В. І. Шакур та інших. Водночас, ураховуючи сучасні тенденції реформування правоохоронних органів, кримінологічного аналізу потребують питання розроблення сучасної антикорупційної стратегії.

Сьогодні на низькому рівні залишається стан запобігання кримінальній та адміністративній корупції. Закінчено розслідуванням 553 (за шість місяців 2016 року – 1093) кримінальних проваджень за фактами корупції, що виявлені працівниками органів поліції, з яких лише 3 (40) учинено в складі організованих груп і злочинних організацій. Порівняно з першим півріччям 2015 року значно знизилася ефективність розслідування вказаних правопорушень у Чернівецькій (на 93 %, з 121 до 8) Рівненській (на 87 %, з 38 до 5), Запорізькій (на 83 %, з 30 до 5), Волинській (на 82 %, з 89 до 16), Тернопільській (на 78 %, з 28 до 6), Житомирській (на 74 %, з 27 до 7) областях [2, с. 11].

Потребує поліпшення робота з розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних зі зловживанням владою або службовим становищем (41 %). Жодне таке корупційне діяння не було розслідувано в семи регіонах – у Житомирській, Закарпатській, Запорізькій, Кіровоградській, Тернопільській, Чернігівській, Чернівецькій областях.

На 51 % (з 347 до 170) зменшилася кількість розслідуваних фактів отримання неправомірної вигоди, зокрема у Волинській (на 90 %, з 42 до 4), Кіровоградській (на 90 %, з 31 до 3), Сумській (на 85 %, з 7 до 1), Рівненській (на 78 %, з 9 до 2), Київській (на 75 %, з 12 до 3), Запорізькій та Миколаївській (на 71 %, з 14 до 4) областях.

Направлено до суду з обвинувальним актом 541 (за шість місяців 2016 року – 1065) кримінальне провадження за фактами корупції. Значно погіршилися результати діяльності в цьому напрямі в Чернівецькій (на 93 %, з 121 до 8), Рівненській (на 87 %, з 31 до 4), Волинській (на 83 %, з 89 до 15), Запорізькій (на 83 %, з 30 до 5), Тернопільській (на 78 %, з 28 до 6), Житомирській (на 69 %, з 16 до 5) областях.

Понад 70 % українців переконані, що рівень корупції в країні не знизився, а уряд не бажає викривати хабарників. Рівень

корупції в Україні високий передусім тому, що про неї почали говорити, намагаючись боротися з нею. Найбільше хабарників, на думку українців, серед держслужбовців (65 %), народних депутатів (64 %), податківців (62 %), суддів (61 %), поліцейських (54 %). Останнє місце в рейтингу посідали представники релігії (32 %) [3].

Нині українці звикли до корупції в повсякденному житті. Протягом 2016 року вони найчастіше давали хабарі працівникам дитячих садків і шкіл (38 %), медичних закладів (33 %), представникам дорожньої поліції (33 %), а також працівникам сфери соціального захисту. І хоча майже третина українців готова відмовити хабарникові, 42 % опитаних вважають, що повідомляти про факт корупції у відповідні органи не варто (одні вважають, що від цього нічого не зміниться, інші бояться наслідків такого викриття).

Привертає увагу той факт, що боротьбу з корупцією провадять переважно серед державних службовців нижчої ланки. Суб'єктів корупційних діянь вищих категорій викривають лише зрідка. Так, за звітний період оштрафовано лише 4 (за шість місяців 2015 року – 5) державних службовця 3–4 категорій (м. Київ – 2, Кіровоградська і Чернігівська області – по 1) [2, с. 12].

Зазначені показники, що свідчать про критичне ставлення українців до антикорупційних зусиль уряду, переважно зумовлені тим, що тема боротьби з цим протиправним явищем набула останнім часом неабиякої популярності. Значна увага людей до корупційних скандалів в Україні створює враження збільшення кількості корупційних проявів, проте насправді корупція, укорінена протягом попередніх років, лише зараз стала очевидною [4, с. 25–26].

Україна посіла 130-те місце зі 168 позицій у світовому Індексі сприйняття корупції, оприлюдненому в Transparency International. За підсумками 2016 року країна отримала 27 балів зі 100 можливих, опинившись у рейтингу на одному рівні з Іраном, Камеруном, Непалом, Нікарагуа та Парагваєм. Водночас Росія посіла в рейтингу 119 місце, Білорусь – 107, Польща – 30, Грузія – 48, а Німеччина – 10 [5].

Як засвідчує міжнародний досвід, жодна із соціально-економічних систем не мала і не має цілковитого імунітету від корупції, адже змінюються лише її обсяги та вияви. Відтак,

корупційні злочини неможливо ліквідувати в якійсь конкретній державі чи на якомусь етапі історичного розвитку. Максимальними досягненнями можуть бути зменшення їх рівня і локалізація сфери поширення; зниження рівня небезпеки корупційних проявів та їх впливу на різні соціальні процеси. У західних країнах цей процес називають контролем над корупцією [6, с. 72].

Стратегічним напрямом боротьби з корупцією є запобігання їй. Комплексні запобіжні заходи – це шлях, який може зменшити обсяг корупційних проявів та їх негативний вплив на суспільство. Основними антикорупційними заходами в Україні є:

1) *визначення стратегії соціально-економічного розвитку та здійснення адміністративної реформи*. Розбудова правової держави й громадянського суспільства – ключова засада запобігання корупційній злочинності. Фрагментарні зміни в системі державного управління, навіть за умови їх зовнішньої привабливості, не здатні поліпшити ситуацію в цій сфері. Запобігання корупційній злочинності потребує вивчення умов формування та реалізації антикорупційної стратегії в Україні на сучасному етапі розвитку, оцінки політики держави в цьому напрямі, а також виокремлення кримінологічно значущих проблем застосування конкретних механізмів такого запобігання. Окремі вчені не враховують у змісті поняття «запобігання корупції» заходи, яких вживають фізичні особи з власної ініціативи. Основні антикорупційні доктрини, прийняті нині в Україні, не дають однозначної відповіді на питання: як мінімізувати корупційну злочинність у державі? Таким чином, ключовим у розроблені стратегічних підходів до запобігання корупції є встановлення кола суб'єктів, які мають відігравати визначну роль у цьому процесі – спеціалізовані органи боротьби з корупцією, правоохоронні органи, інші інститути громадянського суспільства або окремі громадяни [7, с. 4];

2) *формування ідеології державної служби*, тобто її моральних принципів і цінностей. Попри те, що комуністичні постулати давно втратили актуальність, ідеали української державності ще не розроблено та не впроваджено в практичну діяльність. Наявний серед чиновництва дух невизначеності й непевності в майбутньому є одним із важливих чинників корупційної злочинності. У нормативних актах щодо формування антикорупційної культури потрібно закріпити такі принципи:

дотримання в системі «чиновник – громадянин» позиції «не брати – не давати»; вияв політичної культури; закріплення в суспільній свідомості (моральних і етичних нормах) антикорупційної поведінки; здійснення дарунків у межах правил і норм; активне залучення суспільної уваги до корупційних проявів і фактів протидії корупції. Ключова роль належить просвітництву, до якого доцільно залучати еліту, що дасть змогу сформувати культуру в суспільстві. У цьому контексті важливе значення має політична воля, яка, на нашу думку, є найвищим проявом культури, адже спрямована на формування ідеології нетерпимості до такого протиправного явища [7, с. 373];

3) *забезпечення прозорості державної влади*, здатної повернути довіру людей до державних структур, створити несприятливі умови для вчинення корупційних злочинів, сприяти реалізації конституційних прав громадян на отримання достовірної інформації в цій сфері;

4) *удосконалення антикорупційного законодавства*. З огляду на запровадження Комплексу спеціальних заходів щодо протидії корупції (2016), згідно з Планом дій Європейського Союзу з реалізації антикорупційної ініціативи в Україні, останніми роками вдалося прийняти низку важливих законів, спрямованих на посилення відповідальності за правопорушення цієї категорії. Приведення національного законодавства у відповідність до визнаних європейських стандартів сприяє його гармонізації з нормами міжнародного права, уніфікації та реалізації на внутрішньодержавному рівні. Водночас, згідно з оцінками провідних вітчизняних і зарубіжних експертів, навіть за наявності помітних позитивних тенденцій Україна залишається державою з досить високими корупційними ризиками.

Попри наявність відповідних законодавчих актів, що загалом дають змогу правоохоронним органам реагувати на різні корупційні прояви, починаючи з неетичної поведінки державного службовця та закінчуючи його участю в хабарництві чи діяльності організованих злочинних угруповань, нормативно-правова база потребує подальшого вдосконалення.

Це стосується як регулювання порядку державної служби, так і юридичної відповідальності за корупційні правопорушення. Доцільність виокремлення корупційної злочинності як самостійного виду підтверджено: використанням у міжнародних

нормативно-правових актах поняття «корупційний злочин»; масштабною ураженню корупційною злочинністю майже всіх сфер суспільного життя; потребами у виробленні уніфікованого підходу до визначення поняття «корупційна злочинність». Проблемність процесу вдосконалення національного законодавства щодо розширення змісту корупційної злочинності є наслідком, з одного боку, браку політичної волі модернізації антикорупційного законодавства, а з іншого – недостатнього наукового розроблення означеної проблематики.

Переформатування системи запобігання корупції, що триває в нормотворчій площині, потребує передусім упровадження наявних законодавчо закріплених положень у сфері правозастосування, зокрема в діяльності правоохоронних та інших державних інституцій, які мають досвід фінансових розслідувань;

5) *реальний вияв політичної волі*, яка в будь-якій державі (особливо з недостатньо розвинутими демократичними інститутами), є дієвим засобом запобігання корупції. За відсутності такої волі навіть найдосконаліше законодавство має декларативний характер, а діяльність правоохоронних органів лише імітує протидію корупційній злочинності.

Найбільш ефективним засобом, імовірно, є прагнення *зробити корупцію ризикованою та невигідною*. До тих пір, поки державному службовцю буде вигідно брати хабарі й зловживати владою, а ризик понести покарання буде мінімальним, жодні репресивні заходи не матимуть позитивного результату.

Основою антикорупційної політики слід вважати збільшення соціальної ваги державної служби (престиж, матеріальна забезпеченість) і ризикованість учинення корупційних злочинів.

Ефективність та результативність запобігання злочинності безпосередньо залежить від рівня її організації, забезпечення критерію комплексності й послідовності, а також збалансованості здійснюваних кримінологічних заходів (загальносоціального, спеціально-кримінологічного характеру). Усе визначає потребу попереднього розроблення концептуальних засад такої запобіжної діяльності, а також нагальність кримінологічного дослідження прийнятих заходів щодо запобігання корупції на засадах кримінологічної характеристики корупційної злочинності, її детермінант та осіб, які вчиняють злочини згаданої категорії.

Запобігання вчиненню посадових злочинів становить узгоджену систему заходів політичного, економічного, соціального, організаційно-правового характеру, спрямовану на запобігання виникнення передумов учинення цих протиправних дій, їх послаблення та нейтралізацію. Зазначені заходи мають сприяти реалізації антикриміногенного потенціалу суспільства, його окремих інститутів, основні з яких варто передбачити в Концепції боротьби з корупцією.

Попри важливість цих заходів, вони не завжди є дієвими з огляду на низку об'єктивних і суб'єктивних обставин. Тому особливо гостро залишається проблема оптимізації способів виявлення та розслідування конкретних фактів злочинів у сфері службової діяльності й притягнення винних посадовців до передбаченої законом відповідальності [8, с. 128]. Так, В. В. Василевич слушно зауважує, що нині спроби держави подолати цей різновид злочинності не досягли бажаних результатів. Тому для реальних антикорупційних змін в Україні необхідно зробити такі кроки:

- забезпечити на належному рівні діяльність незалежних антикорупційних органів, зокрема реалізувати функціонування Національного агентства з питань запобігання корупції, передбачивши належне фінансування цього органу в бюджеті, ініціювати роботу системи електронного декларування, а також забезпечити прозоре функціонування Національного антикорупційного бюро і Спеціалізованої антикорупційної прокуратури;

- імплементувати закон про прозоре фінансування політичних партій;

- здійснити реальну судову реформу;

- припинити суддівську практику звільнення високопосадовців-хабарників від ув'язнення;

- забезпечити принцип невідворотного покарання для посадовців, які вчинили корупційний злочин, зокрема за подання неправдивої інформації в декларації;

- імплементувати закон про публічні закупівлі. Знизити корупційні ризики під час закупівель за державні кошти [4, с. 27].

Найбільше шкоди державі завдає корупційна злочинність у правоохоронних органах, адже збитки, яких вона завдає суспільству, неможливо виміряти загальноприйнятною статистикою. Корупційні прояви в цій сфері нівелюють довіру до правоохоронних органів і спроможність керівника

правоохоронного органу контролювати та спрямовувати діяльність своїх кадрів. Незалежно від того, які корупційні діяння можуть бути поза сферою діяльності органів державної виконавчої влади, певною мірою можна стверджувати, що чистота діяльності організацій і установ з питань забезпечення законності та правопорядку є винятковою, оскільки саме працівникам цих органів влади доручено захищати безпеку й права всіх громадян. Для забезпечення такого захисту працівникам правоохоронних органів надано спеціальні повноваження і виняткові права: від одержання інформації, зокрема таємної, до застосування сили (згідно із Законом України «Про Національну поліцію» [9]). Однак нині представники сфери організованої злочинності активно шукають корумпованих відповідальних посадових осіб, зокрема серед співробітників правоохоронних, митних, фіскальних, інших контролюючих органів, здатних захистити їхні інтереси щодо функціонування тіньової економіки та відмивання незаконно одержаних коштів, створити для них своєрідний захисний бар'єр [10, с. 70–71].

З метою вдосконалення діяльності правоохоронних органів, що здійснюють виявлення злочинів у сфері службової діяльності, необхідно:

- переорієнтувати їх із виявлення незначних фактів корупції на встановлення найбільш небезпечних злочинів, а також проявів у найбільш важливих сферах життя держави та у сферах, де ця злочинність набула найбільшого поширення;

- розробити й упровадити в діяльність правоохоронних органів необхідні методики виявлення та збору інформації про факти корупції на різних рівнях державного управління, (на найвищих, у сферах розпорядження державними коштами, приватизації, охорони здоров'я, освіти);

- розв'язати наявну в чинному законодавстві колізію щодо порядку надання інформації правоохоронним органам відносно коштів і майна окремих юридичних та фізичних осіб, а також уніфікувати й конкретизувати в єдиному законодавчому акті умови та порядок надання цієї інформації правоохоронним органам.

Практичний досвід засвідчує, що на виконання базових положень вітчизняного законодавства щодо протидії корупції в державних органах та правоохоронних структурах схвалюються відповідні річні програми, проте їх прийняття, на жаль, не є обов'язковим.

Антикорупційна програма, затверджена наказом Національної поліції України від 22 березня 2016 року № 231, має на меті: продовжити реалізацію започаткованих антикорупційних заходів; удосконалити систему запобігання та протидії корупції в апараті Національної поліції, територіальних (міжрегіональних) органах; знизити кількість корупційних і пов'язаних з корупцією правопорушень працівниками Національної поліції України; підвищити рівень довіри громадян до діяльності Національної поліції.

Пріоритетними напрямками реалізації антикорупційної політики визнано: створення ефективного механізму запобігання та протидії корупції; реалізацію антикорупційної політики в кадровому менеджменті, забезпечення доброчесності працівників Національної поліції; виявлення та усунення корупційних ризиків у діяльності Національної поліції; мінімізацію рівня корупції у сфері державних закупівель; взаємодію з громадськістю з питань реалізації антикорупційних заходів [11].

Водночас, попри вказані позитивні здобутки, значна кількість державних органів і правоохоронних структур не мають розроблених антикорупційних програм, положення яких передбачали б заходи з виконання Державної програми щодо реалізації засад державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційної стратегії) на 2015–2017 роки.

Основною метою державної політики в галузі протидії корупції є створення ефективної системи запобігання і протидії корупції, виявлення та подолання її соціальних передумов і наслідків, викриття корупційних діянь, обов'язкової відповідальності винних. Успішна протидія корупції можлива за умов наявності належного антикорупційного законодавства, ефективного його застосування відповідними органами державної влади та координованості, поінформованості громадськості про здійснення заходів із запобігання та протидії корупції, взаємодії інститутів громадянського суспільства з органами державної влади у сфері формування та реалізації державної антикорупційної політики, підтримки антикорупційних заходів громадянським суспільством. Тому ефективність реалізації заходів щодо запобігання корупційній злочинності не може бути досягнуто шляхом поодиноких і несистемних дій на різних рівнях, а потребує довгострокових соціально-економічних, політичних та правових перетворень. Ця діяльність має ґрунтуватися на поєднанні низки запобіжних і репресивних заходів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Шевченко О. В. Основні принципи протидії корупції / О. В. Шевченко // Вісник Вищої ради юстиції. – 2011. – № 1 (5). – С. 129–133.
2. Аналітична довідка про стан і основні тенденції криміногенної та безпекової ситуації в Україні у I півріччі 2016 року / Департамент аналітичної роботи та організації управління МВС України. – Київ : МВС України, 2016. – 52 с.
3. Українці вкрай невдоволені рівнем боротьби з корупцією [Електронний ресурс] // Transparency International. – 2016. – Режим доступу: <http://ti-ukraine.org/news/media-about-us/6477.html>. – Назва з екрана.
4. Василевич В. В. Тенденції корупційної злочинності в Україні / В. В. Василевич // Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 9 груд. 2016 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. – С. 25–28.
5. Transparency International: Україна за рік здобула лише один бал у Індексі сприйняття корупції [Електронний ресурс] // Deutsche Welle. – 2016. Режим доступу: <http://www.dw.com/uk/transparency-international>. – Назва з екрана.
6. Ільєнок Т. В. Боротьба з корупцією: міжнародний досвід / Т. В. Ільєнок // Юридична наука. – 2013. – № 2. – С. 71–77.
7. Бусол О. Ю. Протидія корупційній злочинності в Україні у сучасний період : монографія / О. Ю. Бусол. – Київ : Ін Юре, 2014. – 564 с.
8. Актуальні проблеми боротьби з корупцією в Україні : монографія / В. М. Гаращук, А. О. Мухатаєв. – Харків : Право, 2010. – 144 с.
9. Про Національну поліцію : Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 40–41. – Ст. 379.
10. Шостко О. Ю. Кримінологічна характеристика корупційної злочинності в Україні / О. Ю. Шостко // Питання боротьби зі злочинністю. – 2014. – Вип. 28. – С. 69–78.
11. Антикорупційна програма Національної поліції України на 2016 рік [Електронний ресурс] : наказ Національної поліції України від 22 берез. 2016 р. № 231. – Режим доступу: <https://www.npu.gov.ua/mvs>. – Назва з екрана.

REFERENCES

1. Shevchenko, O.V. (2011). Osnovni pryntsypy protydii koruptsii [Basic Principles of Corruption Combating]. *Visnyk Vyshchoi rady yustytzii, Bulletin of the High Council of Justice*, 1 (5), 129-133 [in Ukrainian].
2. Analitychna dovidka pro stan i osnovni tendentsii kryminohennoi ta bezpekovoï sytuatsii v Ukraini u I pivrichchi 2016 roku [Analytical Report on Status and Key Tendencies of Criminal and Security Environment in Ukraine (January-June 2016)]. (2016). *Departament analitychnoi roboty ta orhanizatsii upravlinnia MVS Ukrainy, Department of Analytical Activity and Management of Ministry of Internal Affairs of Ukraine*. Kyiv: MVS Ukrainy [in Ukrainian].
3. Ukraintsi vkrai nevdovoleni rivnem borotby z koruptsiieiu [Ukrainians are deeply unsatisfied with corruption combating level]. (n.d.). *ti-ukraine.org*. Retrieved from <http://ti-ukraine.org/news/media-about-us/6477.html> [in Ukrainian].
4. Vasylevych, V.V. (2016). Tendentsii koruptsiinoï zlochynnosti v Ukraini [Corruption-related crimes in Ukraine: trends and current issues]. V.V. Cherniei, S.D. Husariiev & S.S. Cherniavskiy (Eds.). *Realizatsiia derzhavnoi antykoruptsiinoï polityky v mizhnarodnomu vymiri, Implementation of State Anti-Corruption Policy in International Dimension: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference*. (pp. 25-28). Kyiv: Nats. akad. vnutr. Sprav [in Ukrainian].
5. Transparency International: Ukraina za rik zdobula lyshe odyn bal u Indeksï spryiniattia koruptsii [Ukraine scored only one point per year in the Corruption Perceptions Index]. (n.d.). *www.dw.com*. Retrieved from <http://www.dw.com/uk/transparency-international> [in Ukrainian].
6. Ilienok, T.V. (2013). Borotba z koruptsiieiu: mizhnarodnyi dosvid [International Experience of Corruption Combating]. *Yurydychna nauka, Legal Science*, 2, 71-77 [in Ukrainian].
7. Busol, O.Yu. (2014). *Protydiia koruptsiinoï zlochynnosti v Ukraini u suchasnyi period [Current State of Corruption Combating in Ukraine]*. Kyiv: In Yure [in Ukrainian].
8. Haraschuk, V.M., & Mukhataiev, A.O. (2010). *Aktualni problemy borotby z koruptsiieiu v Ukraini [Current Issues of Corruption Combating in Ukraine]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
9. Zakon Ukrainy pro Natsionalnu politsiiu vid 2 lyp. 2015 r. No. 580-VIII [Law of Ukraine on National Police from July 2, 2015, No. 580-VIII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 40-41 [in Ukrainian].
10. Shostko, O.Yu. (2014). Kryminolohichna kharakterystyka koruptsiinoï zlochynnosti v Ukraini [Specification of Corruption-Related Crimes in Ukraine]. *Pytannia borotby zi zlochynnistiu, Corruption Combating Issues* (Issue 28), (pp. 69-78) [in Ukrainian].
11. Nakaz Natsionalnoi politsii Ukrainy pro antykoruptsiinu prohramu Natsionalnoi politsii Ukrainy na 2016 rik vid 22 berez. 2016 r. No. 231 [Order of the National Police of Ukraine on the Anti-Corruption Program of the National Police of Ukraine for 2016 from March 22, 2016, No. 231]. (n.d.). *www.npu.gov.ua*. Retrieved from <https://www.npu.gov.ua/mvs> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 15.08.2017
